

ДОСЛІДНИК ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

До 150-ліття Іларіона Свенціцького

*В давній іконі панує згода
між ритмом форм і симфонією красок.*

І. Свенціцький

Іларіон Свенціцький (1876–1956) – видатний український вчений-енциклопедист світового рівня в галузі слов'янознавства та історії української культури. Сфера його наукових зацікавлень охоплює такі галузі гуманітарних знань, як філологія, літературознавство, мистецтвознавство і музеєзнавство. Майже пів століття очолював Національний музей у Львові (1905–1952), який заснував митрополит Галицький Андрей Шептицький.

Відкриття Національного Музею 13 грудня 1913 р. відбулося з усіма визначеними почестями та заходами, на які прибули перші особи Галицького намісництва, депутати Союму та керівники міста, представники українських товариств і установ. На відкритті митрополит А. Шептицький рішуче заявив, що українці не хочуть чужої культури: «Хочемо жити своєю, культурою тисячоліття від XI століття починаючи, відмінною від усіх культур слов'янського Сходу Європи, дарма, що вона створилася під впливом Візантії, але ще з дохристиянських часів заховала свою поетичну душу». На адресу Національного Музею у Львові надійшли привітання від відомих музеїв світу – з Кракова, Любляни, Софії, Праги, Сараєво, Москви, Санкт-Петербурга, Будапешта, Вільна, Риму, Відня, Харкова, Чернігова. З цієї нагоди на будинках українських установ й інституцій Львова було вивішено національні прапори. Часопис «Діло» чотири номери поспіль присвятив відкриттю та значенню Національного Музею у Львові.

Матеріали Свенціцького із роз'ясненнями про цінність пам'яток нашої культури почали з'являтися на сторінках львівської преси від 1909 р. Цій темі присвячені й окремі брошури вченого. На його палкі звернення відгукувалися люди різного віку й соціального стану, які повідомляли директорові Національного Музею, де є мистецькі пам'ятки, про їхню історію чи технологію виготовлення. Це полегшувало пошукову роботу і було поштовхом до наукового опрацювання експонатів. У музейному архіві зберігаються листи, які свідчать про плідний зв'язок І. Свенціцького з інтелігенцією не тільки Східної Галичини, а й віддалених місцевостей України та з-за кордону. Десятки унікальних пам'яток культури врятовано, а з-поміж них раритет світового рівня – стародрук «Псалтир із Часословцем» Івана Федоровича. В одному з листів до митрополита Андрея Свенціцький писав: «Вже настільки зв'язано мене ... з музеєм, що місце навіть з найбільшим доходом буду вважати побічним доходом, а працю в Музеєві, навіть безплатну, вважати доконечним для себе занятєм». Учений вперше відкрив світові красу і велич української ікони, заклавши фундамент наукового вивчення українського церковного малярства.

Особистість Свенціцького поєднувала в собі музейника і дослідника, науковця і редактора-видавця. Пієтет до книжки, успадкований від батька, керував Свенціцьким усе життя. Тому ідея створення видавничого центру в музеї була в полі зору вченого від початку заснування Церковного (згодом Національного) музею у Львові. Як дослідник стародрукованої і рукописної книги Свенціцький був одним з перших українських палеографів. Рятуючи старовину, він прагнув охопити Галичину мережею музеїв у Стрию, Сянку, Коломиї, Самборі, Яворові, Сокалі, Тернополі. Йому також належить ідея побудови у Львові музею-скансену. Доречно згадати, що Іларіон Свенціцький був організатором з'їздів музейників в Галичині, й водночас активним учасником з'їздів музейників у Польщі.

Іларіон Свенціцький цікавився українським мовознавством ще на початку своєї наукової діяльності. Досі залишаються актуальними відкриття, пов'язані з дослідженням бойківської говірки села Бітля – першим ґрунтовним монографічним дослідженням окремої говірки, а також низка інших цінних діалектологічних спостережень. Як один з найвизначніших українських мовознавців Свенціцький довгі роки очолював львівський філіал Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР, а згодом – створений на його основі відділ мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. Серед трьох вчених, делегованих від Галичини на правописну нараду в Харкові, був Свенціцький.

Іларіон Свенціцький народився у стародавньому княжому місті Бужеськ, нині Буськ Львівської області. Його батько Семен Свенціцький (1842–1926) був родом з Кам'янки-Струмилової із міщан-ремесників. Здобувши початкову освіту в Буську, Іларіон навчається у Львівській українській академічній гімназії, яку закінчує в 1895 р. і вступає до Львівського університету на математично-філософський факультет. З 1899 до середини 1900 р. поглиблює свої знання зі славістики в Петербурзькому уні-

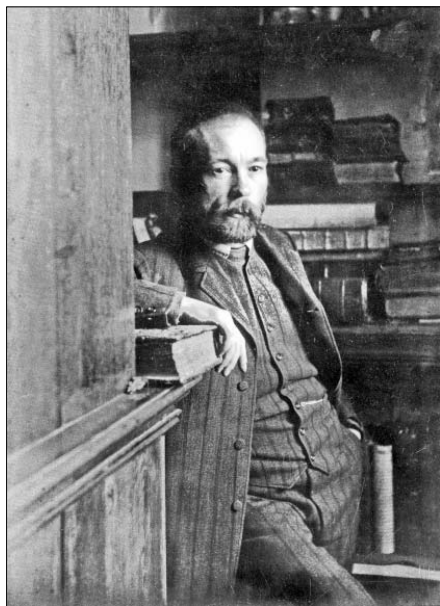

У родинному колі (1924 р.)

верситеті, навчається в Археологічному інституті. Повернувшись до Львова, відбуває однорічну службу в австрійському війську і починає працювати в Народному домі. Одночасно продовжує навчання у Віденському університеті і під керівництвом відомого професора-славіста Ватрослава Ягіча захищає докторську дисертацію.

В лютому 1905 р. його приймає на роботу Андрей Шептицький для впорядкування збірок Церковного музею. І вже в березні 1905 р. Свенціцький відвідує Почаїв, Бердичів, Житомир, Київ, Чернігів, Москву, С.-Петербург, Вітебськ, Смоленськ, щоб зібрати старовинні речі. А влітку того ж року він їде на п'ять тижнів в Українські Карпати, де на Бойківщині і Лемківщині відвідує 60 сіл і знайомиться з різними пам'ятками української культури. З осені 1905 р. починає опис, впорядкування і вивчення зібраного матеріалу.

11 липня 1911 р. завдяки самовідданій наполегливій праці Свенціцького Церковний музей переростає свої рамки і стає називатися «Національний музей у Львові». Для цього галицькою громадою на чолі з Андреем Шептицьким на нинішній вулиці Драгоманова у Львові було куплено приміщення для музею. 13 грудня 1913 р. відбулося відкриття збірок Національного музею для публічного огляду. Таким чином Національний музей у Львові став потужним центром із збереження, вивчення і пропаганди культури українського народу.

У ті роки І. Свенціцький відвідує різноманітні міжнародні наукові конгреси, які відбувалися в Парижі, Празі, Стокгольмі, Софії, Римі. З 1913 р. Свенціцький працює приват-доцентом кафедри слов'янської філології Львівського університету, де читає лекції зі слов'янських літератур, а в самому Музеї – курси краєзнавства й археології для студентів Греко-католицької духовної семінарії.

У 1914 р. вибухає Перша світова війна, і Галичину окупувають царські війська Росії. Музей закривають і опечатають. Директора двічі арештовують на короткі терміни. Він встигає сховати найцінніші експонати – аби їх не забрали в Росію. Іларіон Свенціцький потрапляє до списку сорока заручників, яких нова влада відвозить до Києва. Його двоюрідна сестра Михайлина Береза-Верхола згадує: «Десять біля одинадцяті задзвонив сильно і протяжно дзвінок. Служниця пішла до брами і вернула з вісткою, що коло брами є салдати, які хочуть бачитися з директором музею. Брат казав їх пустити. Увійшли салдати. Старшина оповістив, що вони мають доручення арештувати доктора Свенціцького. Брат оглянув кімнату, мов очима працював кожний її куточок. Накінець наплічник був готовий, хоч слабо наповнений, бо хліба тоді в хаті не було». Іларіон віддав Михайлині ключі від музею зі словами: «Хороши всього, як око в голові. Пам'ятай, що се скарби віків, я біля них перевів кращу частину мого життя. В них вложив я усю свою працю».

Після воєнного лихоліття в Галичині встановлюється польська влада. У Львівському університеті, де було 14 кафедр з українською мовою викладання, нова влада їх закриває, а від усіх колишніх службовців вимагається прийняти присягу на вірність Польській державі. Іларіон Свенціцький такої присяги не дає, оскільки більшість тодішніх українців не визнавали прав Польщі на Галичину, і залишається без роботи в університеті. У відповідь на таку нечувану дискримінацію українська громада у Львові організує таємний Український університет (1921–1925), і Свенціцький без вагань стає професором цього університету. У період свого піднесення університет налічував 3 факультети, 15 кафедр, 54 професори і близько 1500 студентів. Навчання велося конспіративно в приміщеннях різних українських установ, а часом навіть у помешканнях професорів. Закордонні університети визнали Український університет у Львові рівноправним із західноєвропейськими вищими школами та без застережень зараховували студентам роки навчання в ньому. Водночас функціонувала таємна українська політехніка. Проте внаслідок поліційних переслідувань ці таємні університет і політехніка змушені були припинити своє існування.

В 1934 р. Свенціцького поновлюють на кафедрі славістики Львівського університету. Надзвичайно сумлінний у своїй праці, він хотів бачити таку ж сумлінність, солідність у своїх учнів. Професор був прихильником порядку, дисципліни і самодисципліни, шанував свій і чужий час, ніколи не відміняв лекцій, вчасно відповідав на листи, завжди чітко вкладався у термін, який визначав для написання тексту, відгуку тощо. У своїх лекціях Свенціцький завжди націлював студентів на важливі і ще не опрацьовані проблеми, вбачаючи у своїх учнях майбутніх дослідників, на яких він покладав надії як на продовжувачів важливої справи. Професор був дуже тонким психологом і завжди природним у своїй поведінці, щи-

Надгробок на могилі Іларіона Свенціцького, Личаківський цвинтар

рим і доброзичливим, і ця невимушеність передавалась тим, хто потрапляв у його ауру. Повага і пошана до людей лежали в основі його природної поведінки.

У своїх наукових мистецтвознавчих дослідженнях Свенціцький перший визначив специфіку українського середньовічного станкового і монументального малярства: бачив у цьому іконописі взаємодію візантійських рис різних епох з окре-

мими ознаками європейських стилів. Зокрема, у праці «Іконопись Галицької України XV–XVI віків» вчений стверджує: «Галицька ікона XV–XVI віків придержується давнього візантійського типу – по темам, по композиції і по рисунковим пропорціям. На добрих іконах заховалася особливо краса висорозвинутого візант. мистецтва. Симетричність композиції, її велика декоративність і ніжна одухотвореність постатей – ось загальні ціхи памяток гал. іконописи того давнього часу. Скромна простота невишуканого рисунку, легкий гарний почерк, добрі пропорції фігур, свобідний подих життєвої дійсности – ось і стиль сих дорогоцінних памяток великого колись творчого культурно-національного життя Зах. України». І далі читаємо: «Іконопись ілюстровала основи віри й обряду в духови церковної символіки, містики і аскези – дорогою наївного релігійного світогляду і прийнятого загально-тематичного іконописного канону; штука одухотворяла символіку, містику й аскезу зображенням дійсного життя за поміччю вольної поетичної творчости, що видимими образами передавала таємне життя невидимій душі... І чим більше цего побутового і історичного первістку в галицьких іконах, тим певнішим і сильнішим перехід іконописи вже і по сюжетах до реалістичного малярства західної Європи».

Свенціцький відзначав, що галицькі іконописці дуже старанно прикрашали ікони на зразок народних прикрас, чим зовнішньо ще більше вирізняли галицьку ікону серед інших.

Варто виділити ще одну дуже важливу рису характеру Свенціцького – принципівість. Так, наприклад, не дозволив, заслонивши собою, знищити скульптурне зображення засновника Національного музею митрополита Андрея Шептицького (скульптор Сергій Литвиненко). Скульптуру варвари все ж розбили, коли у серпні 1952 р. 76-річний Іларіон Семенович поїхав у відпустку. З музею вивезли 6 вантажівок речей (2600 творів українського мистецтва). У будинку академії наук їх спалили у двох печах, а скульптури розбили. Серед знищених були ро-

боти Олександра Архипенка, Миколи Глушенка, Михайла Мороза, Івана Труша, Михайла Бойчука, Святослава Гординського, Олексія Грищенка, Василя Хмелюка, Михайла Андрієнка-Нечитайла. Після повернення з відпустки директора звільняють. Всі ці події лягли важким тягарем на вразливу душу вченого. Морально-психологічний стрес негативно вплинув і на його фізичний стан. Свенціцький помирає 18 вересня 1956 р. Похований на Личаківському кладовищі у Львові (поле 21).

Глибоко дослідивши загальний стан музейництва у світі, Іларіон Свенціцький створив концепцію найкращого у світі українського Національного музею. Вчений став першим українським професійним музеєзнавцем. Як етнограф він вивчав історію і виникнення українських колядок і щедринок та похоронні голосіння. Як мистецтвознавець науковець досліджував орнаментику рукописної книги, гравюри та галицького іконопису. Як літературознавець зосередив увагу на творчості українських письменників: В. Винниченка, Т. Шевченка, І. Франка, а також склав нариси з історії болгарської, сербської, хорватської, російської та білоруської літератур. З ділянки бібліографії зробив «Опис кириличних рукописів Національного Музею. Пергамініві рукописи XII–XV ст.». Як український філолог Свенціцький написав фундаментальну працю «Нариси з історії української мови XI–XVIII ст.», в якій детально розглянув середньовічну добу в історії української літературної мови.

Професор Іларіон Свенціцький мав особливий дар наукового мислення. Було це мислення передусім концептуальне та узагальнююче. Його ідеї ще довго підхоплювали й розвивали численні науковці у гуманітарній сфері. Зокрема взаємодію візантійських рис різних епох із окремими ознаками європейських стилів в іконописі досліджувала донька вченого Віра Свенціцька, а згодом – інші українські мистецтвознавці. А праця групи діалектологів під керівництвом учениці Свенціцького Ярослави Закревської за участю Лідії Коць-Григорчук та інших науковців над «Атласом української мови» здобула світове визнання на Всесвітньому з'їзді славистів у Братиславі в 1993 р., а в 2006 – Державну премію України.

Оксана ЗАХАРЧУК

Національний музей у Львові, вул. Драгоманова